

JAARVERSLAG 1992

Mijnheer de Minister,

De statutaire vergaderingen hebben plaatsgehad in de lokaliteiten van het Paleis der Academiën in Brussel, op 27 januari, 25 mei en 26 oktober 1992. Er werden zes sectievergaderingen gehouden, een plenaire vergadering op 27 januari, een colloquium op 25 mei en een bestuursvergadering op 26 oktober 1992.

Lezingen gehouden op de plenaire vergadering :

R. JONGEN : *Verklaring in de dialectgeografie.*

Er wordt geargumenteed voor een epistemologisch verantwoorde scheiding van twee fundamenteel zelfstandige onderzoeksobjecten binnen de contrastieve (o.a. dialectgeografische) taalkunde. Er wordt aangetoond dat het eigenlijke verklaringsprincipe van contrastief taalmateriaal noch logisch noch evolutief is, maar veeleer historisch. Taal (langue) is te verstaan als een historiserend ver-talen van het spreken (langage).

L. WINTGENS : *Die Mundarten in der belgischen Eifel zwischen Elsenborn und Ouren.*

Nicht nur landschaftlich, sondern auch sprachlich gehört der südliche Teil Ostbelgiens scheinbar zu einem anderen geographischen Raum als der Norden. Andersartiger Wortschatz und Vokalismus, unterschiedliche Intonation bilden heute Verständigungshürden zwischen den Einwohnern der ripuarischen Gebiete beiderseits der

natürlichen Barriere des Hohen Venns. Südlich der sogenannten Eifellinie, die das mundartlich eigenwillige Dorf Recht noch dem Ripuarischen zuteilt, weisen der Sankt Vither Raum und das Areler Land eine Vielfalt moselfränkischer Dialekte auf.

Mehr noch als im Herzogtum Limburg fällt in den östlichen Herrschaften Luxemburgs die konservierende Wirkung der Mundart auf. Entsprechend den Beobachtungen im heutigen Montzener Gebiet, ist dies teilweise auf die relativ starke Isolierung der Dörfer und Weiler zurückzuführen, teilweise aber auch auf zeitweilige Überdachung durch die französische Schriftsprache, die alteingesessene Vokabeln bestehen läßt.

Die gegenseitige Durchdringung der romanischen und germanischen Dialekte im wichtigen Einflußbereich der alten Rodungszentren der ehemaligen Fürststäbte von Stavelot-Malmedy ist hier ebenfalls aus der Toponymie und aus dem Wortschatz der Kontaktmundarten ersichtlich. Im Bereich der nördlichsten luxemburgischen Herrschaft Bütgenbach sind die früheren Mischortschaften Außenborn und Sourbrodt schließlich ganz wallonisch geworden. Ob, wie Ludwig Drees vermutete, die Reduzierung des Abteigebiets im Jahre 670 auch den Verlauf der romanisch-germanischen Sprachgrenze beeinflußt hat, muß dahingestellt bleiben.

In seiner Studie zu den *Sprachräumen im nördlichen Ösling* stellte der Historiker Bernhard Willems schon 1936 mittels überlieferten Wortgutes fest, daß die nördlichsten Herrschaften des Herzogtums Luxemburg enge Bindungen zum jenseits des Venns gelegenen niederfränkisch-riparischen Raum aufweisen. Daß die mittelfränkische Dachsprache des Gebietes zwischen Maas, Rhein und Mosel mit der brabantischen Schreibe viele lexikalische Gemeinsamkeiten hatte, beweisen z.B. die Vokabeln *darbenyden* «darunter», *bovent* «über», *bussent* «außerhalb», *satersdag* «Samstag» und ingwäonisches *voüff* «fünf» im Sankt Vither Weistum von 1451.

Nach der allmählichen Herauslösung aus dem karolingischen Königsgut und den späteren Lehnverbindungen mit dem Herzogtum Limburg kommt die neuere territoriale Zugehörigkeit zu Luxemburg sowohl im Wortschatz als auch im Lautstand der Mundarten in einer typischen Nord-Süd-Staffelung zum Ausdruck.

Die Eingliederung des eigentlichen Eifelgebietes um Manderfeld-Schönberg in den Raum Prüm, später Kurtrier, macht sich hingegen in einem zunehmenden Ost-West-Kontrast bemerkbar.

Leider konnte das ostbelgische Untersuchungsgebiet nicht in einen größeren Raum eingefügt werden, da auf deutscher Seite ähnliche dialektgeographische Arbeiten gänzlich fehlen. Dennoch ermöglichte die am Herzogtum Limburg erprobte komparatistische Methode, die hier die Grenzen der luxemburgischen Höfe und der trierschen Herrschaft Schönberg mit Lautlinien des Konsonantismus vergleicht, folgende aufschlußreiche Gliederung des ripuarisch-moselfränkischen Übergangsgebiets im Vorland des romanischen Sprachbereichs.

Entgegen früheren, rein synchronisch verfahrenen Arbeiten (H. Hecker, 1972 ; H. Beckers, 1979) gliedert sich der Raum eindeutig in fünf Teilgebiete, die insgesamt betrachtet mit den alten Territorialstrukturen übereinstimmen.

Dialektgeographie.

Abgesehen von den wallonischen Ortschaften Sourbrodt und Außenborn (Faymonville) (heute Gemeinde Weismes), bilden die Höfe Bütgenbach und Büllingen, die in den modernen Großgemeinden wiedererstanden sind, mit dem südlicheren Reliktort Recht das ripuarische Gebiet (a). Es unterscheidet sich von den angrenzenden Ortschaften durch die Lautung *Dorp*, *hälepe* gegen dortiges *Doref*, *hälefe* (Eifellinie) und Beibehaltung der Monophthonge *Iis*, *Huus*, *Müüs* gegen *Ais*, *Hous*, *Möis* im Süden (Linie 1), deren Grenze heute im großen ganzen mit der Wasserscheide Amel/Warthe zusammenfällt.

Der Hof van Amel (b) wird im Südwesten etwas beschnitten durch südliches *baache* gegen sonst unverschobenes *bake* « backen », im Südosten durch aus der Eifel eindringendes *Fält* statt des nordwestlichen *Vält* « Feld ».

Vom Hof Neundorf-Sankt Vith (c) trennt diese Linie und der gleichfalls der alten Diözesangrenze folgende *Wäder* (N)/*Väder*-Gegensatz (« Wetter ») die erst 1382 durch Luxemburg erworbene Meierei Recht, deren sprachliche Eigenheit manche Autoren vorschuell auf die Einwanderung von Tiroler Steinmetzen zurückführen möchten.

Ein wichtiges Isoglossenbündel, wenig südlich der Braunlauf, von dem hier nur der eigentümliche Konsonantenersatz, u.a. *maa(s)che*, *kq(s)che* für *maache*, *koche* « machen, kochen » eingezeichnet ist, ordnet nicht nur die Höfe Thommen, Reuland und Ouren (d), sondern auch die Reliktortschaft Recht dem Süden zu.

Ähnlich dynamisch wie die rheinischen Phänomene im Herzogtum Limburg sind hier die östliche Velarisierung in *schnége*, *Lök* « schneiden, Leute » (statt des westlichen Kompromisses *schnége*, *Lökt*) und das Eifeler *Fält* « Feld » (westlich *Vält*). Früher stand dieses Linienbündel gewiß an der Grenze zwischen dem habsburgischen Höfen Büllingen, Amel und Sankt Vith und der kurtrierschen Herrschaft Schönberg mit der ehemaligen karolingischen Pfalz Manderfeld (e). Im nördlichen Teilstück sind die Phänomene an der Waldscheide zwischen den Dekanaten Zülpich und Eifel lieengeblieben, die vermutlich schon eine fränkische Stammesgrenze bilden.

Lezingen gehouden in de Vlaamse afdeling :

M. DEVOS : *Actuele gebruikswaarde van de Vlaamse idiotica.*

In afwachting dat de lopende regionale woordenboekprojecten over het Vlaams, het Brabants en het Limburgs hun definitieve resultaten in het licht geven, bestaat het beschikbare bronnenapparaat voor de studie van de Zuidnederlandse dialectwoordenschat grotendeels uit oudere woorden of *idiotica*, tot stand gekomen in een tijd toen er nog geen sprake was van een wetenschappelijke dialectlexicografie die haar doelstellingen en methodes afstemt op een linguïstisch gebruikerspotentieel. Wat kunnen die oude bronnen vandaag nog bijdragen aan de oplossing van actuele onderzoeksvragen op het terrein van de dialectkunde, gegeven de enorme ontwikkeling en spectrumverbreding die deze discipline tijdens de jonste eeuw heeft gekend, en de diepgaande veranderingen die zich sinds het verschijnen van de *idiotica* aan haar object, het dialect, hebben voltrokken ?

Vanuit die vraag neemt spr. vier Vlaamse *idiotica* onder de loep, drie regionale — het *Westvlaamsch Idioticon* van De Bo (1870), het *Waasch Idioticon* van Joos (1900) en het *Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon* van Teirlinck (1908-1924) — en één monotopisch, t.w. het *Gents Woordenboek* van Lievevrouw-Coopman (verschenen in 1951-1955, maar met een contemporaine materiaalinventaris die grotendeels dateert van voor 1918).

Spr. evalueert de wetenschappelijke gebruikswaarde van de *idiotica* door ze te toetsen aan een aantal criteria die in de moderne dia-

lectlexicografie worden gehanteerd. Hiertoe confronteert ze de idiotica met allerlei gegevens uit het (archief van) het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)* en uit dialectische of sociolinguïstische monografieën.

Wat de weergave van de geografische variatie binnen hun onderzoeksgebied betreft, voldoet geen van de drie regionale idiotica aan de hedendaagse normen. Niet alleen laten ze na de geattesteerde woordenschat te lokaliseren, vergelijking met langs onomasiologische weg verzamelde gegevens leert dat ook heel wat heteroniemen en dialectische betekenissen aan de aandacht van de oudere lexicografen zijn ontsnapt.

Daarnaast vallen er tussen de idiotica ook duidelijke verschillen waar te nemen. De vier auteurs deelden niet dezelfde opvatting over wat in een dialectwoordenboek hoort te worden opgenomen en wat niet. In dat opzicht zit alleen Teirlinck op de golflengte van de moderne wetenschappelijke lexicografie: hij heeft ernaar gestreefd de volledige woordenschat van zijn dialect te inventariseren, met inbegrip van bovengewestelijke en cultuurtaalwoorden. De Bo en Joos daarentegen, aanhangers van een romantisch geïnspireerd taal-particularisme, hebben sommige woorden bewust uit hun idioticon geweerd (AN-woorden, onnette woorden, Franse woorden, benamingen voor recente zaken). Die handelwijze past in hun streven om een substantieel deel van de Vlaamse streekwoordenschat te laten opnemen in het WNT. Lievevrouw-Coopman, die geen taalpolitieke aspiraties had maar tot de lexicografie was gekomen door zijn historische belangstelling, ging minder selectief te werk dan De Bo en Joos, maar in onderscheid tot Teirlinck heeft hij zich in principe beperkt tot wat afwijkt van de standaardtaal.

Vervolgens gaat spr. in op de vraag hoe verouderd de idiotica zijn t.o.v. het huidige dialect. Ook op dat gebied tekenen er zich belangrijke verschillen af. Die hebben uiteraard te maken met het verschil in ouderdom van de materiaalverzamelingen — tussen die van De Bo en die van LVC zit ruim een halve eeuw — maar ook en vooral met de omstandigheid dat de auteurs van elkaar afwijken inzake methodologische opties en gehanteerde selectiecriteria. Zo is de grote actuele waarde van het Zuidoostvlaanders idioticon in belangrijke mate te danken aan de confrontatieve benadering van zijn auteur, d.w.z. dat Teirlinck ook AN-woorden honoreerde, waarvan er intussen heel wat een dominerende of zelfs exclusieve positie zijn gaan verwerven in het dialect. Anders dan De Bo en Joos, waren Teirlinck

en Lievevrouw-Coopman ook in materieel opzicht met hun tijd mee, wat betekent dat ze oog hadden voor de naamgeving aan in hun tijd nieuwe zaken en toestanden. De verzamelingen van De Bo en Joos daarentegen waren reeds in hun eigen tijd enigszins verouderd, niet omdat die auteurs verouderde woorden tot gangbare woordenschat zouden hebben gepromoveerd, maar omdat ze de jonge woorden stiefmoederlijk behandeld hebben.

Tot slot merkt spr. op dat er, althans blijkens het VVD-archief van agrarische woordenschat, vandaag nog een opmerkelijk grote overlapping bestaat tussen de inventarissen van de idiotica en de dialectkennis van de oudste generatie. Een dergelijke bevinding wet-tigt de hoop dat de redactie van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten er alsnog in zal slagen om met haar geplande enquêtes over de algemene woordenschat een substantieel deel van de lacunes in onze lexicale kennis van de traditionele Vlaamse dialecten op te vullen.

A. STEVENS : *De familienaam Cartuyvels.*

Na enkele algemene beschouwingen betreffende de etymologie van zgn. moeilijke familienamen en de mededeling dat hij enkel de bedoeling heeft een status quaestionis te bezorgen evenals enkele nieuwe voorstellen tot mogelijke etymologische interpretatie, behandelt spreker de bibliografische en andere bronnen waarover hij beschikt. Vervolgens brengt hij een lijst van de schrijfwijze van de FN in de 16de en 17de eeuw tot aan de vastlegging van de tegenwoordig gebruikelijke vorm omstreeks 1650. Vroeger werden reeds enkele voorstellen gedaan om tot een etymologie van de FN te komen : die werden zelden getoetst aan de taalkundige normen. Het betreft twee voorstellen van A. Carnoy ; een eerste interpreteert *Cartuyvels* als « dekzeil voor huifkar », een tweede als « heuvel met spleten ». Volgens F. Gods en P. Severijns zou de naam *Cartuyvels* uit *Cartiels* zijn ontstaan. Spreker onderzoekt dan enkele mogelijke (niet noodzakelijk waarschijnlijke) hypothesen. Een eerste veronderstelt dat in een eerste fase van de aanplanting van de nieuwe vrucht, deze een tijdlang *kartuivel* (= Duits *Kartoffel*) zou hebben geheten. Deze benaming zou dan gegeven zijn aan een tuinder die de vrucht voor het eerst in de streek aanplante ; een tweede voorstel houdt rekening met het feit dat in de meeste 16de-eeuwse vormen de *r* in de eerste syllabe ontbreekt en ziet een verband met *kat(er)* + *duivel*,

een woord dat met metatesis met het Hollandse *duivekater* overeenstemt, dat als « vloek » wordt gebruikt en als benaming voor een kerstgebak ; een derde voorstel gaat uit van een dialectwoord uit Brabants Haspengouw, nl. *katiibel* (= zat), dat spreker van *captibilis*, -e afleidt.

In extremis dook nog een 14de-eeuwse vorm uit 1328 op, nl. *kortuvel*, vorm die interessant is omdat hij zijn eigen eerste voorstel op de helling zet, het tweede als onwaarschijnlijk afvoert, terwijl het derde (*katiibel* nog mogelijk blijft, indien men aanneemt dat in deze vorm de *r* normaal in de dialectuitspraak uitgestoten werd. Een verklaring die de *o* honoreert en rekening houdt met de *r*, zou kunnen uitgaan van volkslatijn of monnikenlatijn *corruptibilis*, -e « omkoopbaar », met een ontwikkeling *korptiebel* > *kortiebel* > *kortievel* > *kortuvel*. De naam zou dan uit het monnikenlatijn stammen en zijn weg gevonden hebben in een streek met twee abdijen op nauwelijks 10 km afstand van elkaar.

R. VAN PASSEN : *Toponymie en archeologie.*

Naamkundigen en lokale historici zijn er zich van bewust, dat de oudste bronnen voor het onderzoek nu wel allemaal aangeboord zijn en dat de ontdekking van nog onbekende historische en onomastische archivalia wel erg onwaarschijnlijk wordt. Deze overtuiging is er ook wel de oorzaak van, dat de toponymie hoe langer hoe meer hand in hand begint te gaan met de archeologie. De opgravingen kunnen voor een benaderende datering resp. mogelijke verklaring voor bepaalde naamtypes zorgen. Anderzijds kunnen dergelijke, gesitueerde toponiemen een « Signalwirkung » voor de archeoloog hebben.

De ervaring leert dat de archeoloog bij het uitkiezen van geschikte terreinen — zowel bij noodopgravingen als bij systematisch bodemonderzoek — een goede steun kan vinden in de indicatoren die oude toponiemen blijken te zijn. De wisselwerking tussen toponymie en archeologie is dus van enorm belang voor de keuze van de te prospecteren en op te graven vindplaatsen. De veldnaam *Steenakker* en andere samenstellingen met *steen* kunnen hier als schoolvoorbeeld gelden. Denk aan de succesvolle opgravingen in Grobbendonk, Mortsel, Kontich, enz. Ook andere toponiemen verdienen ruimschoots de aandacht van de archeologen. We noemen vooral de Gallo-Romeinse

namen op *-acum* (Kontich, Wilrijk), de namen afgeleid van *castra* of *castellum* (Kessel), de veldnamen *tomme*, *kouter*, *mijl*, *Alfsberg*.

Hopelijk zullen ook voor de duistere eeuwen van Germaanse immigratie tot Merovingisch-Karolingische tijd nieuwe archeologische ontdekkingen onze historische kennis komen verrijken. Andermaal kan de toponymie, met haar rijk areaal van *-ingahem*, *-hem*, *-zele*, *-hove*, *-rode*-benamingen, haar taak van hulpwetenschap van de geschiedenis met succes vervullen.

Op 25 mei hield de Vlaamse afdeling een colloquium, met als thema « Umlaut en mouillering. Een terreinverkenning in Zuid-Brabant ». Sprekers waren Lut Keymeulen, Georges De Schutter, Jan Goossens en Johan Taelde-man (zie blz. 115-175). Het colloquium was ook toegankelijk voor de leden van de Waalse afdeling en voor buitenstaanders.

In de Waalse afdeling werden drie lezingen gehouden.

Het *Bestuur van de Commissie* voor de periode mei 1991 tot eind 1993 is als volgt samengesteld : J. MOORS, voorzitter ; J.-H. MICHEL, ondervoorzitter en voorzitter van de Waalse afdeling ; R. VAN PASSEN, voorzitter van de Vlaamse afdeling ; W. VAN LANGENDONCK, secretaris van de Vlaamse afdeling ; J. GERMAIN, secretaris van de Waalse afdeling ; F. DEBRABANDERE, secretaris-generaal.

In de Waalse afdeling werd Jacques Nazet tot nieuw lid verkozen ; hij volgt Pierre Ruelle op, die erelid wordt.

De *Handelingen* LXIII (1992) telden 160 bladzijden. Ze werden geruild met een aantal tijdschriften en wetenschappelijke instellingen (zie lijst). De door aankoop of ruil verkregen werken werden gedeponereerd in onze bibliotheek, die ondergebracht is in de bibliotheek van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Honderd exemplaren werden de wetenschappelijke centra van de Belgische uni-

versiteiten ter beschikking gesteld, ten behoeve van vorschers en studenten. Bovendien heeft de Commissie Werk nr. 17 van de Waalse afdeling gepubliceerd, nl. « Toponymie de La Gleize » door Louis Remacle.

Inzake straatnaamgeving werd de Commissie in 1992 door talrijke Brusselse, Waalse en Duitstalige gemeenten geraadpleegd. De Vlaamse afdeling verstrekke advies voor straatnamen in Brusselse gemeenten.

De Commissie heeft de *taalkundige aanpassing van de geografische namen van de stafkaarten* die door het Nationaal Geografisch Instituut uitgegeven worden, voortgezet. Voor de Vlaamse afdeling heeft het Instituut voor Naamkunde in Leuven onder leiding van K. ROELANDTS advies uitgebracht i.v.m. 448 toponiemen in de volgende gemeenten (kaartbladen NGI, nrs. 30/3, 30/4, 30/7, 30/8, 31/1, 31/2, 31/3, 31/4, 31/5, 31/6, 31/7, 31/8) : Affligem, Anderlecht, Asse, Beersel, Brussel, Denderleeuw, Dilbeek, Drogenbos, Erpe-Mere, Evere, Galmaarden, Ganshoren, Geraardsbergen, Gooik, Haaltert, Halle, Herne, Herzele, Hoeilaart, Jette, Koekelberg, Kortenberg, Kraainem, Lennik, Liedekerke, Lierde, Ninove, Oudergem, Overijse, Pepingen, Roosdaal, Schaarbeek, Sint-Agatha-Berchem, Sint-Genesius-Rode, Sint-Gillis, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Leeuw, Steenokkerzeel, Ternat, Tervuren, Ukkel, Vorst, Watermaal-Bosvoorde, Wemmel, Wezembeek-Oppem, Zaventem. In de Waalse afdeling werd het onderzoek gedaan door de heer J.-M. PIERRET.

Met de meeste hoogachting,

Brugge, 31 december 1992.

De Secretaris,

F. DEBRABANDERE.

De voorzitter,

J. MOORS.